

напряженные отношения с учителями и сверстниками и многое другое. Почему в некоторых случаях подростки выбирают суицид способом решения всех своих проблем? [7] Обратимся к подростковой психологии и принципу «запретного плода», который был описан З.Фрейдом [11], когда подростки делают назло то, что им запрещается. Отчего же возникает такая тяга к смерти? Мы склонны полагать, что масштабной проблемой экзистенциального характера в данном случае является табуирование темы смерти в обществе. Людей, задающихся вопросом смерти, склонны считать «какими-то не такими», тема как таковая неприятна большинству людей, от ответов на вопросы этого характера уваливают взрослые — это могут быть и родители, и учителя. Что же остаётся подростку, находящемуся под гнётом всех перечисленных в данной статье обстоятельств? Выбрать «запретный плод» и раз и навсегда решить все проблемы, раз других решений он не видит, а смерть всё равно неизбежна. В данном случае школам остро не хватает не только антисуицидального, но ещё и экзистенциального просвещения. Важно правильно ставить формулировку — не «вы должны жить потому, что...», а «вы можете жить для того чтобы...». Когда жизнь не подаётся человеку как что-то вынужденное, а раскрывается в виде и потенциала реализации собственных желаний и возможностей — желания покончить с ней становится меньше. Проработка темы смерти и выработка собственного противостоящего отношения к ней может позволить снизить стремление задействовать смерть как этакий «козырь» в карточной игре под названием «жизнь».

Какие выводы хотелось бы делать на основании вышеизложенного? Ученик старших классов — это своеобразный «пластилин», из которого лепится будущий взрослый человек. Если мы не хотим «налепить» бесчисленное множество людей, склонных к экзистенциальному кризису, необходимо решать проблему на ранних этапах её становления, а не хвататься за голову при виде «людей средних лет», потерявших мотивацию к существованию. Заложение понимания индивидуального смысла жизни и проработка экзистенциальных данностей должна осуществляться ещё в стенах школы, в противном случае «выброшенные» в суровый взрослый мир школьники так и будут заходить в тупики, из которых их потом вынуждены выводить за руку экзистенциальные психологи. Ключевым фактором в решении проблемы мы видим в исследовании смысложизненных ориентаций школьников, чтобы сделать акцент на вопросе смысла жизни и выявить его корни и индивидуальные особенности у каждого отдельно взятого ученика [12]. Важно именно отыскать внутренний смысл, а не привить его извне посредством долга...

Литература

1. Ajtuarova A. M. et al. Психологические особенности детей старшего подросткового возраста. The Journal of Psychology & Sociology, [S.l.], v. 58, p. 3, jan. 2017.
2. Э. Эриксон. Идентичность: юность и кризис. — 1968
3. Very well family – Carol Bainbridge – Why Gifted Children Often Suffer From Existential Depression September 10, 2018
4. Степанова Наталья Алексеевна Психологическая свобода личности как основа профилактики зависимого поведения // Вестник МГОУ. Серия: Психологические науки. 2017. №3.
5. Коваль Светлана Яковлевна, Кузнецова Наталья Константиновна Проекттивная диагностика психофизиологических зажимов у онкобольных детей старшего школьного возраста с экзистенциальным кризисом на базе Республиканской детской клинической больницы. // Научный вестник Крыма. 2018. №1 (12).
6. The Independent Florida Alligator – The college existential crisis Sep 18, 2018
7. Шиялева Ирина Фаритовна, Астахова Анастасия Владимировна Особенности суицидального поведения в подростковом возрасте. // Вестник Прикамского социального института. 2018. №1 (79).
8. Ирвин Ялом. Экзистенциальная психотерапия. Перевод Т.С.Драбкиной IrvinD. Yalom. Existential Psychotherapy N.Y.: "BasicBooks", 1980 М.: "Класс", 1999
9. Ольвеус, Дан. Буллинг в школе: что мы знаем и что мы можем сделать. — М., 1993.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ.ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева. — М.: Прогресс, 1990.
11. Фрейд З. Неудобства культуры (1929).
12. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности, Москва: Смысл, 1993.

Рушанова Н.Н.

*(Қазақстан Республикасы, Алматы қ.,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

БАҚЫТ ҰҒЫМЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ТАЛДАУ ЖАСАУ

Бақыт дегеніміз не? Бақытқа қалай жетуге болады? Бақыттың түрі мен түсі бар ма? Бақыт кімдерге қонады? Міне, бұл сұрақтар адамзат атаулыны сонау көне замандардан бері толғандырып келеді. Әсіресе, қазақ халқының өз дүниетанымындағы көзқарастары мен ой-санасының өркендеуінде рухани құндылықтардың өзінің рөлі мен орны болған. Осы кезекте айта кететін мәселе, қазақ халқының негізгі өмірлік ұстанымдары, рухани бағыт-бағдары осы құндылықтар негізінде бір ізділікке түсіп, дамып отырған. Адам адам болып қалыптасып келе жатқаннан бері өмірдің мәні мен мағынасын ұғынуға,

бақытты болуға ұмтылып, талпынып келеді. Және осы жолда олар сан түрлі философиялық топтар жасап отырған. Мәселен, Аристотельдің «Никомах этикасы», Сенеканың «Бақыты өмір туралы», Аврелий Августиннің «Бақытты өмірі», Боэцийдің «Философиялық жұбанышы», Әл-Фарабидің «Бақыт жолын сілтеу» және «Бақытқа жету жолында», Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігі», Гельмгольцтің «Бақыты», В. Татаркевичтің «Адамның бақыты» шығармалары.

Әл-Фараби этикасының ең жоғарғы категориясы – бақыт. Өйткені, басқа өзге үшін емес, тек өзі үшін қажет болатын игілік және ең жоғарғы игілік осы бақыттың бойына шоғырланған. «Бақытқа жол сілтеу» шығармасында әл-Фараби бақытты адам қол жеткізе алатын ең жоғары игілік деп атайды. Адам ізгі қасиеттер арқылы ғана бақытқа жете алады. Бұл әл-Фараби этикасының негізгі қағидасы. Бақыт дегеніміз не және оған бұл дүниеде қалай жетуге болады? Әл-Фараби бақытқа апаратын жолды, жоғарыда айтылғандай, ізгілікпен байланыстырады. Оның пікірінше, ізгілік – адамның ең жақсы адамшылық қасиеті. «Ізгілік» сөзінің түбірі – «ізгі». Күнделікті өмірде адамға ізгі мен зұлымдықтың арасында таңдау жасайды. Адам ізгіні таңдағанда ғана оның ісі адамшылыққа жатады. Сонымен қатар адам ізгі істерді анда-санда, кездейсоқ емес, өз еркімен және үнемі жасауы тиіс. Басқаша болғанда ізгі өзінің қарама-қарсысына – зұлымдыққа айналады. Ізгілікті әл-Фараби этикалық және дианоэтикалық немесе интеллектуалдық деп бөледі, этикалық ізгіліктерге ол бірқалыптылық, ержүректік, кеңпейілділік және әділеттілікті, ал интеллектуалдылыққа даналықты, зейінділікті, тапқырлықты жатқызады. [1].

Ұлы ойшыл: «Қайырымды адам өзінің өлімін зорлап жеделдетуге тиісті емес, өйткені өмірге деген сүйіспеншіліктің өзі ізгіліктің сарқылмас көзі болып табылады» деген болатын. Дәл осы жер бетіндегі, ізгілікті барынша жоғары бағалай отырып, «мәселенің мәні» деген еңбегінде ол туатынның және олетіннің бәрі мәңгі өлмейтін нәрсе емес деген тұжырымға келеді. Әбден жетілген адамдардың ғана жандары мәңгі өлмейді, ал зұлым адамдардың жаны мәлімсіздік құруға жазылған деген қағидасы біраз әлсіздеу болып табылады. Жеке бастың тұрғысынан қарағанда, бақыт дегеніміз, әл-Фарабидің пікірінше, адамның адамгершілігіне негізделеді. Ол ұғымға, философиялық зеректік пен терең ақылдылықтың үстіне, жақсы мінез-құлық та кіреді. [2].

Бақыт – адамның өмір қызығы мен қуанышына, рахатына қанағаттану дәрежесін танытатын этикалық ұғым.

Бақыттың негізінде адамның өмірі мағыналы және нәтижелі болған кездегі өз болмысына деген ризашылық сезімінің қалыптасуы жатыр. Арман сияқты Бақыт та мұраттың тылсымдық-эмоциялық көрінісі болып табылады. Мұрат тұлғаның болашаққа деген сенімін білдірсе, Бақыт оның іске асу деңгейін көрсетеді. Әдептану саласында Бақыт мәселесімен шұғылданатын ілімді грек тілінен аударғанда «Бақыт туралы ілім», яғни фелицитология деп атайды. Ілім демекші, қазіргі заманда бақытты төмендегідей үш топқа бөліп қарастырады.

- Бақыт психологиясы
- Бақыт аксиологиясы
- Бақыт социологиясы

Психологиялық жағынан қарастыратын болсақ, бақыт дегеніміз:

- Жайлылық
- Көтеріңкі көңіл-күй
- Қуаныш пен шаттық

Аксиологиялық тұрғысынан қарағанда бақыт дегеніміз:

- Адамгершілік
- Жақсылық
- Ізгілік

Социология тарапынан келгенде, бақыт дегеніміз:

- Утилитаризм

Ғылыми зерттеулер нәтижесіне сүйеніп отырсақ, бақытты болудың өзі аса маңызды екендігіне көз жеткіземіз. Себебі, бақытты адамдар ұзақ өмір сүреді, ауруға бой алдырмайды, жанындағы адамдармен жақсы қарым-қатынаста болады.

Бүгінгі қоғамда «бақыт» ұғымын әркім әрқалай түсінеді. Біреулер, деннің саулығы десе, енді біреулер қымбат көлік, әдемі баспана, үлкен қызмет десе, тағы бір топ, ата-ана, бауырдың амандығы, отбасының бүтіндігі дейді. Осылайша әрмен қарай пікірлер тізбектеліп кете береді. Әрине, бақытты қолымен ұстап көруге болмайтын, жанында еріп жүруге келмейтін ерекше ғажап құбылыс. «Қолда бірда алтынның қадірі жоқ» демекші, пенде болған соң, көптеген нәрселердің қадірін кеш түсініп, отіп кеткен соң қолымызды мезгілінен кеш сермеп жататынымыз жасырын емес.

Қазіргі қоғамда адам өзін «мен ерекше бақыттымын» немесе «мен бақытсызбын» деп айта алмайды. Себебі, екеуі де салыстырмалы түсінік. Бүгін мұнайып, өзін бақытсыз санаған адам, ертең-ақ бақыттылар қатырына қосылып кетуі мүмкін. Керісінше, бүгін бақыттан басы айналып жүрген жап,

ертесі қайғыға душар болып, қабағын мұң шалып жататыны қаншама. Осының бәрін саралай келе, бақыт ол – адамның бірінші кезекте, ортасымен, өмір сүріп отырған қоғамымен, ең соңында адами психологиямен тығыз байланысты деуге болады.

Бақыт тақырыбына қатысты айтылар әңгімелер өте көп. Оны толықтай қамтып шығу мүмкін емес. Адам өмірінде көңілінде дақ қалған, ішінде шермен болып қатып тұратын орны толмас қайғы болады. Қанша жерден шексіз байлыққа кенеліп, биік мансапқа қол жеткізіп жатса да, кезінде жүрегінің түкпірінен орын алған бір жетіспеушілік адамның бақытты сезіне алмауына кедергі келтіреді. Кейде күнделікті өмірде жапымызда жүрген адамдардың өміріне қарап сан түрлі ойға кетесін. Бір адамдар болады, тұрмысы жақсы, не ішемін, не киемін демейді, бірақ, балаларының тәрбиесінде олқылық кеткен. Немесе, аса дәулетті, білімді, қоғамда өз орны бар, алайда отбасында жылулық жоқ жандарды көріп, Шерхан Мұртаза айтпақшы, бір кем дүние демеске амалымыз жоқ. Сондықтан, сол олқылықтың орнын әркім әрқалай толтырып, көңілін жұбатып, сол жараны әркім өзінше емдеп жатады. Аса-байлық, жайлы тұрмыс адамның өмірінде орын алған қайғы-мұңның орнын толтыра алмайды. Енді бір үшінші топтың адамдары болады, өмірі қоңыр салқын тіршілікпен сынаптай сырғып жүріп жатады. Азгантай айлығы, үйшіктей ғана баспанасы, сол сәтінен ләззат алып отырған жандар. «Көзінді тыйсаң көңілің тынышталады, көңілің тынышталса, өмірің тынышталады» демекші, осыдан келіп ой түйетініміз, неғұрлым адам қарпайым болған сайын, қанағатшыл болады. Ол адамдар- бақытты адамдардың санатында.

Абайдың замандас інісі, өзі өмір сүрген ортаның қоғамдық-саяси және әлеуметтік сыр-сипаттарын, қоғам мен адам табиғатындағы кемшіліктерді зерделеуде, туған халқына түзу жол көрсете білген ойшыл ғалым, философ Шәкәрім Құдайбердіұлы «Бақ» деген сұраққа философиялық тұрғыдан жауап іздеп көрген. Шәкірім: «Бақ – ол ата-анадағы шын махаббат, балалардың таза жүрегі. Адам баласы сол махаббаты арқылы барша адамзатты өз баласындай, өз бауырындай жақсы көрсе, ғадалат қылса – бақыт дегеніміз сол», дейді. Сондай-ақ, ойшыл бақыттың тұрақсыз екендігін де жоққа шығармайды.

Адамдар үмітпен өмір сүріп сүріп, ертеңгі күнінің жақсы болатынына сенім артып жатады. Бақытқа ұмтылудың өзі өмірдің мәні. Егер, адам өмірінде мақсат, жоспар болмай, мағынасыздыққа толы болса, адам үшін одан асқан бақытсыздық жоқ. Оған, қарама-қарсы дау айтатын болсақ, өмірін тереңінен пайымдайтын, мағына беретін, әр сәтінен жақсылық ұшқынын байқайтын адамдар ғана бақыттың бал дәмін сезіне алады.

Бақыт – көне заманнан бері адамгершілік құндылықтардың ең жоңарғы сатысына жатады. Адам ең әуелі адамгершілігімен, парасатының биіктігімен көрікті. Адамгершілік тәрбиесі жастардың қоғамға, отбасына, еліне, білімге, Отанға, жер бетіндегі бейбітшілікке қатынасын қалыптастырады. Осы заманғы адамгершілік тәрбиесі жекелеген бағыттарға емес, адамгершілік құндылықтарға негізделеді. Мәдениеті жоғары адам айналасындағылармен қарапайым қарым-қатынаста болады. Адамгершілік тәрбиесі оқушыларды адамгершілік ұғымы, принциптері, мінез-құлық нормалары жайындағы біліммен кемелдендіреді. Жастар оларды оқып үйренумен шектелмей, оқу, тәрбие, еңбек процесінде іске асырғанда адамгершілік олардың сеніміне айналады. Әл-Фараби: «Адам өз өмірінің қожасы, сондықтан өз бағытын өзі жасауы керек. Ол не нерсеге де ұқыптылықпен қарап, жиған-тергенін орынсыз шашпай, кез келген адамға сырын ашпай, өзінің мақсат мүдделері жөнінде достарымен ғана бөлісіп отыруы керек. Осылайша өмір сүрген адамның ғана ар-ожданы таза болады», - деген. Фарабидің ілімі бойынша адамның рухани бет-пердесі, мінезі мен жүріс-тұрысы қоғамдық орта, тәрбие әсері, адамның еркі, ауру сияқты көптеген объективтік және субъективтік себептердің әсерімен қалыптасады, өзгереді. Фарабидің пікірінше, тәрбиеге көнбейтін, жөндеуге, түзетуге болмайтын адам болмайды. Тек ретін тауып үйретуден, баулудан жалықпау керек. «Жаман қылық – ол жан ауруы. Бұл ауруды кетіру үшін тән ауруын емдеуші дәрігерге ұқсауымыз керек» – дейді ғұлама.

Адамгершілік – адам бойындағы гуманистік құндылық, әдеп ұғымы. «Кісілік», ізгілік», «имандылық» тәрізді ұғымдармен мәндес. Адамгершілік – адамшылық, каталдықпен салыстырғанда жақсылық тілеу қарым-қатынастары. Халықтық дүниетанымда мінез-құлықтың әр түрлі жағымды жақтары осы ұғымнан таратылады. Мінез-құлық пен іс-әрекеттерде көзге түсетін төмендегідей адамгершілік белгілерін атап өтуге болады:

- адамды қастерлеу;
- сыйлау;
- сену;
- ар-ұятты сақтау;
- имандылық;
- рахымдылық;
- ізеттілік;
- кішіпейілділік;
- әділдік;

- қанағатшылық т.б.

Адамгершілік принциптері әлеуметтік-мәдени дамудың жемісі. Адам тумысында жақсылыққа да, зұлымдыққа да үйір емес. Адамгершілік белгілерінің қалыптасуына ерекше әсер еткен маңызды факторлар бар: қандастарын өлтіруге тыйым салу, әлсіздерге қамқорлық ету, сіңбектің қоғамдық жолмен бөлінуі және адамдар арасындағы ынтымақтастықтың қалыптасуы.

Адамгершілік құндылықтардың қалыптасуы үшін жүйелік (қоғамдық, мемлекеттік) және тұлғалық мүшелердің ара салмағын дұрыс айқындаудың маңызы зор. Жеке адамды әлеуметтік қатынастардың жемісі деп қарастыру адамды бағаламауға әкеп соғады. Тоталитарлық қоғамдағы «Ортақ мүдде жеке адам мүддесінен жоғары» деген ұран адамгершілік қағидаттарына нұқсан келтіреді.

Адамгершілік мәселесі – адамзат мәдениетінің, руханиятының қалыптасуымен етене байланысты дүниелер. Адамгершілік құлық адамның езінің әлеуметтік қалыптасу тарихымен, мәдениетінің бой кетеру үдерісімен бірге пайда болған.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, бақыт — көп мағыналы ұғым. Оны тағы да талдай түсетін болсақ:

- бақ-дәулет, «қолға қонған құс», ырыздық;
- қуаныш, ләззат, рахат;
- жақсылыққа, ізгілікке жету, даналық;
- өмірден өз орнын табу, толыққанды тұлғаға айналу.

«Құс ұшуға жаралған, адам бақытты болуға жаралған» дейді халық мақалы. Бақытты өмір сүру – қуанышты болу, дәулетке кенелу, рахатқа бөлену. Адамға қуаныш әкелетін оқиғалар – табысқа қол жеткізу, іс-әрекеттің марапатталуы, алға қойған мақсаттың орындалуы, бала-шағаның қызығы. Қуаныш сезімі адамға күш беріп, кісінің жігеріне жігер қосады. Алайда қуаныш пен Бақыттың арасында айырмашылық та бар. Қуаныш өткінші, жеке бір сәтке байланысты болса, Бақыт – адамның бүкіл өмірінің арқауы. Өмірде адамгершілікке жат, әдептілікке симайтын жалған қуаныштардың да кездесуі мүмкін. Қазіргі жағдайда Бақытты өмір сүру мәселесі өркениеттілік құндылықтарымен (нарық, демократия, адам құқықтарын қастерлеу, т.б.) тікелей байланысты [3].

Қорытындылай келе, ақиық акын Мұқағали Мақатаевтың «Бақыт деген» деген олең жолдарымен аяқтасак:

Бақыт деген – сенің бала күндерің,
 Бақытсыз-ақ бақытты боп жүргенің.
 Бақытын да, басқасын да білмеуің,
 Бақытсыз-ақ ойнағаның, күлгенің.
 Бақыт жайлы менің мынау білгенім:
 Бақыт деген – бірде шаттық, бірде мұң.
 Бақытты сол – тәрік етіп түндерін,
 Бақыт іздеп азаптанса, кімде-кім.
 Бақыт деген – әркімдерде бір арман,
 Сол арманның шыққан жері құмардан.
 Ал сен үшін бақыт деген – дәл қазір,
 Бақыт жайлы жаза алмаған шығармаң.
 Бақыт іздеп мал бақ, мейлің, тас қала,
 Бірақ, балам, мынаны естен тастама:
 Бақыттысын бақыт іздеп сорласаң,
 Бақытты боп сорлап жүрсең масқара!
 Бақытың – мен, бақытым деп біл мені,
 Мені білсең, бақытыңды білгенің.
 Ал мен үшін ең бақытты күндерім –
 Балам, саған бақыт іздеп жүргенім! [4].

Әдебиеттер

1. Мұтанов Ғ. Әл-Фараби және қазіргі заман. – Алматы, 2014. 179 б.
2. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы, 1975. 253 б.
3. Нысанбаев Ә. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – Алматы, 1998. 123-9, II том.
4. Мақатаев М. Жырлайды жүрек. – Алматы, 1989. 145 б.
5. Агеев В. Психолого-педагогические основы саморазвития человека: (опыт методологического, теоретического и эмпирического исследований). -Алматы,2011. 438 с.